

*Шемчук О. М., здобувач, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького
<https://orcid.org/0000-0002-0641-0313>*

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО МИСЛЕННЯ У МАЙБУТНІХ МОЛОДШИХ СПЕЦІАЛІСТІВ – ЖІНОК-ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

У публікації автором розкрито психологічні особливості, принципи та підходи до формування професійного мислення молодших спеціалістів жінок-військовослужбовців Державної прикордонної служби України. Досліджено рівні та відповідні їм напрями його вдосконалення, комплекс методів і способи їх реалізації, психологічні чинники та закономірності формування професійного мислення фахівців на основі рівневих механізмів мисленневих процесів.

Ключові слова: професійне мислення; жінки-військовослужбовці; мислення; професійна діяльність.

Постановка проблеми. Державна прикордонна служба України (далі – ДПСУ) забезпечує захист і недоторканість кордону незалежної України від незаконної міграції, транснаціональної контрабанди і злочинності. Військовослужбовці ДПСУ готові першими прийняти бій при нападі іноземних загарбників. Успішне виконання службових завдань з охорони державного кордону вимагає від особового складу прикордонників професійності, гнучкості і динамічності мислення, тому що під час несення військової служби на державному кордоні часто трапляються нетипові ситуації, які потребують творчо-професійного вирішення.

Жінки військовослужбовці ДПСУ на рівних умовах з чоловіками виконують функції з охорони цілісності державного кордону. Службі в надскладних умовах передуює проходження підготовки в Навчальному центрі перепідготовки молодших спеціалістів ДПСУ, що знаходиться на Черкащині. Під час навчання жінок-військовослужбовців ДПСУ у навчальному центрі багато уваги приділяється створенню нового типу активно-творчої особистості жінки-військовослужбовця, яка має інноваційне професійне мислення і вдало застосовує його у повсякденній діяльності. Основна концепція формування такого мислення полягає у високому рівні систематизації знань, вмінь та навиків жінок-військовослужбовців ДПСУ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування професійного мислення не є новою у психології, науковцями досліджувалися

питання формування та розвиток критичного мислення (Л. Києнко-Романюк, О. Марченко, Т. Хачумян), практичного мислення (Д. Завалишина, Ю. Корнілов, О. Ягупова), технічного мислення (Т. Кудрявцев, Ю. Кулюткін [8], В. Моляко, П. Решетніков), управлінського мислення (Л. Сидельников, І. Шама, В. Шемчук), професійного мислення (О. Бичева, Т. Гура [3], Л. Джелілова, А. Зуєва, М. Кашапов [7], В. Луньов [9], Н. Пов'язкель, І. Сурсаєва) у різних сферах діяльності.

Мета статті: обґрунтувати психологічні особливості формування професійного мислення у майбутніх молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців Державної прикордонної служби України.

Методи дослідження: аналіз і синтез монографій, дисертацій, наукових статей, матеріалів наукових конференцій, психолого-педагогічної, методичної та фахової літератури з проблеми дослідження.

Виклад основного матеріалу. Насамперед зазначимо, що нас цікавить можливість цілеспрямованого формування професійного мислення у майбутніх молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців ДПСУ, що відображають мотиваційно-ціннісний, поняттєво-змістовий, операційно-регуляційний, рефлексивно-оцінний компонент. При цьому виходимо з позиції, що майбутні молодші спеціалісти направляються на навчання без базових і специфічних знань, умінь і навичок щодо здійснення прикордонної діяльності, тому основою метою є сприяти психологічними методами та засобами на успішне

формування їх професійного мислення у процесі навчання на потоках підготовки молодших інспекторів прикордонної служби 2 категорії (з терміном підготовки 3 місяці) та підготовки за спеціальністю «Молодший інспектор прикордонної служби» (в рамках проекту «Нове обличчя кордону») у Головному центрі підготовки особового складу Державної прикордонної служби України імені генерал-майора Ігоря Момота.

Цінним є положення О. Бичевої, що процес формування майбутнього фахівця не обмежується лише набуттям теоретичних знань, а необхідне грамотне поєднання в навчанні академічних знань з практичними навичками, вміннями та формування, тим самим, професійної компетентності, а головним робочим інструментом є сам фахівець: сформованість, зрілість, пропрацьованість, знання самого себе і рефлексивність.

Низка вчених здійснювали формування та розвиток мислення на основі застосування дидактичних технологій, методів та форм організації навчально-пізнавальної діяльності суб'єктів навчальної діяльності, використання у навчальному процесі суб'єктно-діяльнісних методик і технологій навчання, підвищення педагогічної майстерності викладача, забезпечення ефективності військово-педагогічного процесу в цілому. Йдеться про дослідження А. Зуєвої, О. Марченко, В. Паламарчук, І. Сурсаєвої, А. Топузової, Т. Хачумяна, В. Шемчука.

За В. Луньовим, існує два рівні вдосконалення професійного мислення: проблемно-методологічний та проблемно-оперативний, що можуть застосовуватись окремо або сукупно. Організація та проведення коригувально-тренінгової роботи передбачає використання як позитивного, так і негативного досвіду (аналіз професійних помилок). Активізація розумової діяльності співробітників має здійснюватися на основі методів програвання ролей, відстрочення, групового стимулювання та вербалізації розумових процесів [9].

М. Кашапов, спираючись на роботи Ю. Кулюткіна, також виділяє два підходи до формування та розвитку професійного педагогічного мислення: 1) безпосередньо в практичній діяльності; 2) цілеспрямоване формування мислення в системі вищої освіти. У другому підході існує два основні рівні формування професійного педагогічного мислення: проблемно-

методологічний і проблемно-практичний, оперативний [7; 8].

Проблемно-методологічний підхід до організації проблемного змісту навчальної діяльності тих, хто вчиться передбачає: 1) аналіз реальних проблем і завдань, які виникають у загальній системі практичної діяльності; 2) моделювання (відтворення, імітацію) цих проблем і завдань як структурних одиниць наочного змісту навчальної діяльності; 3) вивчення цих проблем і завдань з метою відпрацювання методології їх вирішення на основі теорії і практичного досвіду [8]. Важливими аспектами в такому контексті відносно нашого предмету дослідження є орієнтування на реально значущі для предметної професійної діяльності прикордонника, що впливає на більш зацікавлене й активніше його ставлення до змісту свого навчання. А вміння виділяти в практичній ситуації саме завдання, шукати необхідну для її вирішення інформацію, програвати можливі альтернативи, приймати рішення та їх втілювати, оцінювати отримані результати формуються саме в процесі вирішення цілісних професійних проблем, які вимагають від прикордонника врахування суперечливих, неоднозначних, мінливих умов професійного середовища. Саме тому предметом методологічного осмислення є структура рішень конкретної практичної задачі, процес руху думки від виникнення провідної ідеї вирішення до розроблення конкретних способів і шляхів її реалізації, зумовлених даною ситуацією [7; 8].

На думку Ю. Кулюткіна та М. Кашапова, опанування власними розумовими процесами є однією з основних умов розвитку свідомої і довільної їх регуляції молодших спеціалістів прикордонників – суб'єктів професійної діяльності. Вироблення у них методології рішень (принципів, методів, способів, прийомів, критеріїв, показників оцінювання) є основною метою розвитку творчого потенціалу особистості професіонала. Для цього їм необхідно оволодіти узагальненими принципами вирішення завдань даного типу, критеріями їх оцінювання, пояснювальними схемами (основами діяльності прикордонника в її узагальненнях, категоріальних структурах, методології). Цей рівень сформованості професійного мислення відносимо до надситуативного рівня розв'язання

професійної ситуації, для якого характерні високий ступінь теоретичного осмислення практичної задачі, успішне рішення забезпечується вміннями прикордонника узагальнювати власну практику та з'ясовувати необхідність і послідовність дій щодо зміни власної особистості, що водночас потребує критичного оцінювання минулих невдач [7; 8].

Оперативний рівень формування професійного мислення також є важливою частиною професійної підготовки і підвищення кваліфікації фахівців, на якому відбувається розвиток інтелектуальних умінь, що забезпечують пошук і реалізацію способів вирішення професійної ситуації. Їх розвиток здійснюється в процесі навчання прийомам аналізу і вирішення проблемних ситуацій. Для оперативного рівня характерними є регламентованість застосованих засобів навчання, а також менший період, необхідний для виникнення новоутворень у мисленні суб'єкта. Результатом реалізації цього рівня є формування професійних знань, умінь, навичок вирішення і поведінки в специфічних проблемних професійних ситуаціях із використанням наочного змісту, характерного для професійної діяльності. Характерними для цього рівня є реалізація проблемно-нормативного, функціонально-операційного, проблемно-дидактичного, проблемно-евристичного напрямів [7].

Реалізація проблемно-нормативного напрямку передбачає формування цілісної структури професійного мислення релевантної еталонній моделі мисленнєвої діяльності фахівця прикордонної служби за відповідним професійним напрямом. Спираючись на окремі дослідження (за М. Кашаповим, Є. Осіповою), зазначимо, що це досягається шляхом вибудовування стратегії навчання на основі вирішення комплексу практичних завдань відповідно цілей, закріплених нормативними документами ДПСУ, без знання яких неможливо здійснювати професійну діяльність прикордонника. Водночас це сприятиме формуванню догматичного мислення професіонала-виконавця, використання ним нормативних методів, ригідність до врахування та ігнорування мінливих умов ситуації, блокування творчого простору успішного виконання професійних функцій. У зв'язку з цим цей напрям необхідний, але недостатній, оскільки недоліки слабо опрацьованих

нормативних рішень посилюються невмілим пошуком дієвих, конкретних методичних засобів їх реалізації [7].

Функціонально-операційний напрям передбачає пропозицію окремих завдань, відповідно до основних структурних компонентів професійної діяльності (гностичні, конструктивні, організаторські, комунікативні, проєктивні) (за Н.В. Кузьміною).

Процес реалізації проблемно-дидактичного напрямку передбачає розв'язання методичних проблемних ситуацій, в ході яких у фахівців формується методичне мислення, вони розвивають свої здатності виробляти творчі рішення (за О. Брушлинським, М. Махмутовим, А. Матюшкіним, D.Kuhn).

Проблемно-евристичний напрям, на думку Г. Кушинського, обґрунтовує діалогічність, як здатність міркувати за іншого та відрізняється виробленням декількох прийнятних варіантів і відображається у варіативності рішень, що приймаються, а також умінням заперечувати самому собі, переглядати свою позицію. Основним проявом творчості в рамках напрямку виступає здатність фахівця виявляти проблему в складній професійній реальності, у такому контексті дослідниками до складу професійного мислення включені ланки самостійного виявлення проблеми і підготовки до її практичного розв'язання. Ефект навчання евристичній організації діяльності полягає в підвищенні у фахівців ініціативності, самостійності, творчості у виявленні власних проблем та їх рішення. Цінність застосування евристичних прийомів для вирішення професійної задачі полягає в тому, що відносно нестандартних ситуацій не існує заздалегідь відомих способів розв'язання (за Є. Степановою, S.E.M. Everwign). Одним із засобів реалізації проблемно-евристичного напрямку в практиці професійної підготовки і підвищення кваліфікації кадрів, поруч з цілеспрямованою теоретичною підготовкою із застосуванням банку типових професійних ситуацій, є активні методи навчання, які сприяють цілісному баченню і розумінню професійної ситуації. В теоретичну основу таких методів покладено ідею моделювання професійних ситуацій [6; 14]. Активні методи навчання сприяють формуванню аналітичності, конкретності, самостійності, критичності мислення фахівця; розвитку здатності виявляти

проблему і приймати рішення; опануванню умінь виробляти оптимальні рішення в умовах динамічності і невизначеності професійної ситуації; скороченню шляху від здобуття теоретичних знань до їх практичного використання в професійній діяльності; передбаченню нових проблем і їх наслідків [7].

У рамках описаних підходів М. Кашапов звертає увагу на гносеологічні і психологічні чинники формування професійного мислення фахівців (на прикладі педагогів). Гносеологічний чинник обумовлений протиріччям між об'єктивним характером параметрів професійної діяльності і суб'єктивними можливостями фахівця адекватно відобразити ці параметри відповідно до заданих критеріїв. Неоднакові уявлення про цілі і можливості породжує різну міру стійкості емпіричної інформації. Психологічний чинник обумовлений протиріччям між потенційно можливою і фактичною точністю віддзеркалення фахівцем реальних параметрів діяльності через несприятливе ставлення до участі в конкретній ситуації. Фактична точність емпіричної інформації може виявитися істотно нижче за ту, яка могла б бути досягнута за позитивної настанови на професійну взаємодію. Таким чином, вчений приходить до висновку про важливу роль надситуативного рівня вирішення проблемної професійної ситуації й такі ступені вдосконалення процесу професійного мислення: засвоєння й облік нормативних документів, засвоєння ідей, оволодіння технологією реалізації ідей, конструювання авторської технології реалізації власних ідей [7].

У розробленій Т. Гуруо концептуальній моделі розвитку професійного мислення фахівця визначені основні його психологічні закономірності: 1) залежності рівневого характеру його розвитку від предметної спрямованості; 2) нелінійності, дискретності і неперервності етапів розвитку мисленневих процесів; 3) єдності розвитку змістових і процесуальних складових професійного мислення. Розвиток його має спиратися на структурну організацію і відбуватися за напрямками: 1) змісту (площини розгортання мисленневих процесів) і рівнів (переходу з однієї площини мислення в іншу). Модель розвитку професійного мислення майбутніх фахівців передбачає багатоплощинну і багатокомпонентну єдність його

процесуальних і змістових складових, його етапні та рівневі механізми, типи мислення [3].

Процесуальні складові професійного мислення відображені у етапах мисленнєвого процесу: виникненні проблемної ситуації; формулюванні завдань і пошуку рішень; прийнятті рішення; рефлексивному оцінюванні; трансляції рішення (його практичній реалізації). Змістові складові професійного мислення відображені у предметно-орієнтованому (функціонує у сфері ситуаційно-професійних ускладнень, його предметом є проблемна професійна ситуація, рівень практичного мислення – мислення в дії), діяльнісно-орієнтованому (предметом є професійна діяльність, що набуває властивості проблемності, рівень «мислення про свою діяльність», набуває вербалізованості, внутрішнього діалогу; втрачає конкретність і швидкість актуалізації знань, особистісну, емоційну модерацію й набуває ознак теоретичного мислення) й методологічному («обслуговує» мисленнєві процеси, є мисленням мислення, або метамисленням) мисленні. При цьому саме рефлексія визначена основним механізмом переходу від одного рівня професійного мислення до іншого. Етапи розвитку професійного мислення здійснюються через механізми мисленнєвого руху: проблематизацію, стереотипізацію, антиципацію, розуміння, рефлексію, вербалізацію. А рівневими механізмами мисленневих процесів, що забезпечують єдність розвитку змістових і процесуальних складових професійного мислення, є об'єктивація, схематизація, метафоризація, рефлексивні виходи та нормування. Основними типами мислення вчена визначає репродуктивний, продуктивний [3].

Цінними для нашого дослідження є положення Т. Гури [3] щодо застосування комплексу методів розвитку професійного мислення як часткових, так і загальних. У рамках нашого дослідження з урахуванням умов навчання майбутніх молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців ДПСУ – серед часткових методів важливими є такі методи: аналіз професійних ситуацій із застосуванням методу професійного інциденту (з прийомами «картографування концепту», структурування); моделювання та побудови власного мисленнєвого процесу, евристики,

раціонального аналізу та розчленування проблемної ситуації (прийоми «управління випадковістю», «мозковий штурм»), «мисленнєвих стільців», «прогресуючого абстрагування». Серед загальних методів розвитку професійного мислення цінними є такі методи: ігрового моделювання (розвиток системності, методологічності мислення); рефлексії (саморозвиток та вдосконалення); тренінг професійного мислення (як синтез мисленнєвих технік).

У цьому контексті Є. Потапчук звертає увагу на пошук нових педагогічних технологій моделювання психологічних чинників оперативно-службової діяльності прикордонників і використання ефективних педагогічних методів, оскільки існує проблема їх застарівання та набуття формального характеру в контексті психологічної підготовки персоналу в органах охорони державного кордону. Зміст моделювання (словесно-знаковим, наочними, тренажерним, комп'ютерним, імітаційним і бойовим способами) психологічних чинників службово-бойових дій має на меті максимально реалістично відтворити умови та обстановку для виклику у прикордонників подібних психічних станів, які виникають в ході захисту та охорони кордону. Психічне напруження, яке виникає, сприятиме формуванню умінь і навичок ефективних дій в умовах оперативно-службової діяльності. При цьому вплив на почуття, волю й інтелект прикордонників, формування й розвиток у них морально-психічних якостей досягається такими методами: вправ і тренувань (система багаторазових повторень спеціальних дій, що ускладнюються), критичних ситуацій (система прийомів і засобів, що моделюють дії у складних умовах оперативно-службової діяльності); стресового впливу (комплекс прийомів і засобів щодо створення різного ступеня емоційної напруженості). Цінність методу моделювання полягає у включенні прикордонників у ситуації професійної спрямованості, що спонукає їх до самостійного аналізу проблемних службових ситуацій, знаходження шляхів їх вирішення, відпрацювання прийомів саморегуляції психічного стану та його корекції, подолання труднощів оперативно-службової діяльності [12].

Важливим у рамках нашого дослідження є також врахування гендерної специфіки формування ціннісно-

мотиваційних, регуляційних і рефлексивно-оцінних компонентів професійного мислення, які, за результатами емпіричного дослідження, показали суттєві взаємозв'язки у виявлених адаптаційно-орієнтувальному, ресурсно-рефлексивному та продуктивно-творчому типах.

За даними В. Панка, Г. Рудь, найбільш важливі інтереси людини на конкретному етапі її життя відображають життєві цілі, складаючи її життєву програму. Нереалістичні цілі та відсутність перспектив є несприятливими умовами для розвитку особистості, адже саме реалістичність сценарію кожного життєвого етапу особистості з опорою на попередні досягнення здатні забезпечувати успішне виконання нею наміченого, підштовхуючи до реальних вчинків у конкретній ситуації діяльності та поведінки.

Спираючись на монографічне дослідження Т. Титаренко зі співавторами «Психологія життєвого шляху особистості», можна визначити, що професійна реалізація себе майбутніми молодшими спеціалістами ДПСУ зумовлена вдалим моделюванням ними свого найближчого й віддаленого майбутнього та успішність їх досягнень. Побудова програми професійного розвитку, як цілісної моделі майбутнього життєвого та професійного шляху прикордонника, має стати інтегральним елементом їх життєтворчості, відображати ідеальні та бажані професійні цілі та способи їх досягнення. Лише наявність професійного замислу робить фахівця цілеспрямованим, вимагає напруженої праці над собою, допомагає ефективно використовувати свій час. А остаточна неусвідомленість цього замислу потребує постійного уточнення та вдосконалення життєво-професійних планів на основі бажань, намірів, мотивів, обирати можливі доцільні варіанти подальшого розвитку [4].

З метою подолання перешкод у побудові технологій оптимізації домагальної активності керівництва професійним часом майбутніх молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців ДПСУ, як складової професійного мислення, доцільно застосовувати етапи індивідуальної і групової роботи з життєвими і професійними домаганнями, за Т. Титаренко [4]: 1) поступове прийняття стихійного плину життя та готовність гнучко на них реагувати; 2) спрямуванні уваги суб'єкта на свій внутрішній потенціал (саморегулятивні

механізми), усвідомлення потенцій подолання; 3) усвідомлення змісту типових психологічних захистів, їх перетворення на конструктивні стратегії подолання – перехід до режиму прояву потенціалу (готовність до вчинку); 4) вироблення індивідуального стилю подолання життєво-професійних перешкод. Актуалізація цих механізмів домагальної активності особистості реалізується у послідовній семіотизації (усвідомлення та вербалізація нових домагань для набуття рефлексії ціннісних і смислових аспектів життя через когнітивний, екзистенційний, емоційний та конативний компоненти), наративізації (створенні творчого наративу про власне професійне майбутнє – життєву програму) та цілепокладанні (включення домагань до відрефлексованого і відкоригованого сценарію, втілення планів та завдань у ієрархію близьких та подальших цілей), що завершуються успішною цілереалізацією. Закріплення цього процесу має завершуватись рефлексією значущих подій для усвідомленого порівняння актуального та бажаного образів, оцінювання очікувань у порівнянні з досягнутими результатами, що створює підґрунтя для вибору стратегії поведінки, нових глибинних і відповідальних перетворень професійного шляху (за І.П. Манохою).

Усвідомлене цілепокладання на цій основі впорядковує довгострокові та короткострокові цілі, конкретизує виразність смислу свого існування. Саме осмислені, доречні і виправдані вчинки детермінують рішучість, упевненість фахівця в собі та своїй діяльності (за Т. Титаренко) [4].

У розвитку мотивації досягнення, як компонента професійного мислення, важливим аспектом є емоційне переживання успіху (неуспіху), що детермінує постановку нових цілей на досягнення більш складної мети на основі попередніх успішних дій, що зумовлено внутрішнім співставленням мотивації досягнення та рівня домагань. Комплексним чинником цілеутворення виступатиме при цьому особистісний смисл емоційного переживання успіху досягнення вищого результату за рівень поставленої мети [4, с. 173].

Розвиток операційно-регуляційного компонента професійного мислення на рівні модуляції емоційного збудження може ефективно здійснюватися шляхом удосконалення довільної концентрації та

перемикання уваги, що пригнічуватиме моторний контроль, когнітивної регуляції поведінкових проявів, управління емоційною експресією (за С. Миронець, N. A. Fox). Регуляція емоційного стану у контексті адаптації до зовнішнього впливу професійного середовища відбувається шляхом оптимізації емоційного досвіду адекватно і гнучко відреагувати в реальній ситуації. Розвиток регуляції емоцій суб'єкта потребує навичок управління рівнем позитивних і негативних емоцій на рівні самосвідомості. Довільна регуляція відбувається шляхом оцінювання власної здатності виконувати соціальні та професійні ролі, узгоджувати емоційні реакції у відповідній ситуації (за С. В. Корр), що має особливе значення в екстремальних умовах діяльності.

Розвиток наполегливості та цілеспрямованості як механізмів домагальної активності здійснюється через уміння доводити до кінця виконання посилюючих завдань, постановку значущих цілей та усвідомлення обов'язку і відповідальності за доручену справу, особливо за наявності перешкод, конфлікту ситуативних інтересів і мотивів з довгостроковою домінантою. Засобами розвитку можуть виступати конкретизація мети і перспектив діяльності. Важливим є усвідомлення та відчуття власних: обов'язку, ступеня відповідальності за розвиток і реалізацію потенціалу, наявності виразного прагнення долати труднощі, що може компенсувати недостатньо розвинені здатності [5, с. 249–250].

Суттєвим аспектом для молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців – є розвиток дисциплінованості, самостійності, рішучості як складових професійно-важливих якостей. Для розвитку дисциплінованості суб'єкта діяльності в рамках нашого дослідження дієвими є такі завдання: залучати до суспільно корисної діяльності з врахуванням їх інтересів і цінностей; надавати дорученій справі значущості для всього колективу; проявляти ініціативність, зміцнювати віру в свої сили, застосувати переконання, заохочення, суспільне схвалення, такт, довіру; формувати суспільну думку.

Розвиток самостійності здійснюється шляхом поетапного переходу від спільного виконання доручення з наставником до творчої ініціативи самостійного виконання на основі самоконтролю та постановки

мети, вибору шляхів її досягнення, прийняття відповідальності за досягнутий результат. Процес має спиратися на знання і уміння, необхідних в даному виді діяльності, під гнучким контролем наставника та зацікавленості самого суб'єкта до виду діяльності.

Підґрунтям розвитку рішучості є тренування з багатократним повторенням проблемних ситуацій, прийняття рішення в умовах вибору за недостатньої інформації, обмеженні часу.

Позитивно впливатиме виникнення впевненості в своїх силах у міру опанування нового матеріалу, на основі надання посилюючих завдань початкової допомоги, орієнтованих інструкцій, адже жінки в небезпечній ситуації зазвичай проявляють більшу нерішучість, порівняно з чоловіками [5, с. 251–252]. Дієвими для жінок-військовослужбовців у розвитку рівня свідомості і самосвідомості є такі методи: бесіда; написання творів; дискусії; тести з подальшим обговоренням і висновками; розвиток кругозору; спеціальні вправи самоаналізу і виявленню самоствалення; аутотренінг; створення спеціальних орієнтованих і проблемних ситуацій вибору, залучення в спеціально організовану діяльність, різного роду рольові ігри.

Серед важливих для військовослужбовців засобів розвитку самоконтролю вчені виділяють усвідомлене самовідволікання, фізичні вправи та ігри, самоінструкції, «інтелектуальний тренінг», аутогенне тренування, прогресивне зняття м'язового напруження, що особливо важливі в екстремальних умовах і підвищеному впливі стресфакторів [13, с. 30–31].

Цінними для розвитку ціннісно-мотиваційного компонента професійного мислення жінок-військовослужбовців ДПСУ є описані О. Старченковою та Н. Водопьяновою особливості щодо вироблення та подальшого використання конструктивних моделей поведінки (проблемно-орієнтованих, просоціальних, розширення соціальних контактів, дипломатичних і упевнених дій; когнітивних і поведінкових зусиль для вирішення проблемної або стресової ситуації; зміни установок або емоційного ставлення до ситуації). Аналіз стилю життя спрямовано на зменшення «стресонаповнення», підвищення

самоорганізації планування діяльності [2, с. 221–223].

Розвиток самоефективності за А. Бандурою має відбуватися в комбінації чотирьох етапів: 1) закріплення позитивного особистого досвіду досягнення бажаного професійного успіху, породження на цій основі домагань; 2) використання в аналогічних завданнях досвіду більш ефективних колег; 3) вербальне переконання суб'єкта авторитетним і статусним наставником про здатність досягнення ефективності; 4) розвиток емоційної стабільності шляхом порівняння рівня ефективності з рівнем емоційної напруженості у стресовій ситуації [13, с. 175–176].

Розвиток рефлексивно-оцінного компонента професійного мислення майбутніх молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців ДПСУ – на основі досліджень Ж.П. Вірної доцільно вибудовувати на основі корекції механізмів безпосередньої та опосередкованої координації професійного досвіду, механізму особистісно-нормативних змін і його контролю залежно від специфіки розвитку життєво-стильової концепції суб'єкта. Формування конкретних професійних умінь і навичок прикордонників дозволить узгоджувати невідповідність їх можливостей професійним вимогам за умови неефективності регуляційного механізму безпосередньої координації професійного досвіду. Дієвими вчена визначає тренінгові вправи для розвитку професійного цілепокладання, комунікативних навичок, рефлексії та усвідомлення змісту професійної діяльності, що впливають на механізм опосередкованої координації професійного досвіду. Розвиток механізму особистісно-нормативних змін передбачає формування готовності прикордонників до оптимізації професійних, соціальних, морально-етичних норм поведінки і діяльності, системи знань, переконань і професійних ідеалів. Розвиток механізму контролю особистісно-нормативних змін передбачає професійний світогляд у заданому режимі професійної самореалізації з урахуванням як професійних так і морально-вольових вимог суб'єкта до себе як професіонала.

За В. Осьодлом, суттєвим внутрішнім психічним ресурсом для розвитку особистості військовослужбовця

виступають індивідуально-психологічні характеристики особистості (внутрішні умови), що тісно співвідносяться із функціями структурних компонентів суб'єктності. Це такі характеристики: а) загальна рефлексивність (усвідомлене прийняття складності світу та внутрішньо-особистісних характеристик), здатність свідомо організовувати життєдіяльність (з випередженням очікуваних подій), соціальний інтелект, досвід самовизначення у складних ситуаціях; б) загальна досвідченість професіонала, позитивні життєво-професійні досягнення та творчий потенціал, емоційно-вольова стійкість; в) загальна активність, мотивацію досягнення, професійні цілі, способи досягнення; інтернальний локус контролю, виправданий ризик, професійну Я-концепцію в оцінці професійного розвитку через прийняття себе-професіонала [11, с. 362–363].

До зовнішніх умов розвитку віднесено окремі елементи соціально-діяльнісного середовища, серед яких нормативна регламентація військово-професійної діяльності, особливості виконавської та ініціативної професійної взаємодії, наявність сталих зразків поведінки у професійному оточенні, діапазон і масштаб сфери відповідальності, складність військово-професійної діяльності та різних професійних позицій впливу на об'єкт [11, с. 363].

Проблема гендерної специфіки формування професійного мислення пов'язана з поняттям «професійної сегрегації», під яким розуміють асиметричне розташування жінок у професійній структурі та зумовлені цим нерівності оплати праці (чоловіків і жінок) та інших професійних характеристик. Горизонтальна професійна сегрегація відображена у нерівномірному розподілі працівників різної статі в професійних галузях – фемінізація або маскулінізація професій, а вертикальна – виявляється в одній професійній групі. Це призвело до вищих статусних позицій чоловіків порівняно з жінками в рамках професії (за І. Клециною), що особливо яскраво виявляється в ДПСУ та інших силових структурах, індикатором чого є нижчі позиції жінок-військовослужбовців у посадовій ієрархії. Така реальність, за дослідженнями М. Берн, зумовлена

стереотипами жіночої гендерної ролі (нижчий статус і владні можливості, завантаження домашніми обов'язками), порівняно з чоловічою, обмеженнями яких виступають позбавлені змістовності стосунки, недостатня соціальна підтримка і фізичні проблеми, викликані перевтомою і ризикованою професійною поведінкою [1, с. 112–113]. Конструктивним для повноцінного розвитку в цьому контексті є абстрагування обмежувальних гендерних стереотипів і нав'язаних соціумом ролей відповідно до реальних прагнень і можливостей особистості. Адже наявні через таку диференціацію психологічних характеристик та ієрархічність соціальних ролей особистісні проблеми, як свідчать дослідження (за І. Клециною) обмежують професійну самореалізацію жінок-військовослужбовців. Позитивними напрямками розвитку професійного мислення у даному контексті є переосмислення Я-образу і життєвого сценарію, нав'язаних системою статево-рольових стереотипів, перегляд на цій основі власних можливостей і професійних завдань, визначення перспектив, активізація особистісних ресурсів у виборі суб'єктивних стратегій найбільш повного використання життєвого ресурсу для професійної самореалізації.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, ми можемо визначити досліджені принципи та підходи до формування та розвитку професійного мислення, рівні та відповідні їм напрями його вдосконалення, комплекс методів і способи їх реалізації, психологічні чинники та закономірності формування професійного мислення фахівців на основі рівневих механізмів мисленнєвих процесів та врахування гендерної специфіки його компонентів як основу системного комплексного формування у професійного мислення у майбутніх молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців ДПСУ – за визначеними ціннісно-мотиваційним, поняттєво-змістовим, операційно-регуляційним, рефлексивно-оцінним компонентами.

До перспективних напрямів дослідження віднесемо форми і методи активізації мисленнєвої діяльності жінок-військовослужбовців у військово-професійній діяльності.

Питання психології

Список використаних джерел

1. Берн М. Ш. Гендерная психология. СПб. : Прайм-Еврознак, 2004. 320с.
2. Водопьянова Н. Е., Старченкова Е. С. Синдром выгорания: диагностика и профилактика. 2-е изд. СПб.: Питер, 2008. 358 с.
3. Гура Т. Є. Психологія розвитку професійного мислення у майбутніх психологів у процесі фахової підготовки: автореф. дис. д-ра психол. наук: 19.00.07, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2014. 44 с.
4. Життєві домагання особистості : монографія / Т. М Титаренко та ін. ; за ред. Т. М. Титаренко. К. : Педагогічна думка, 2007. 456 с.
5. Ильин Е. П. Психология воли. 2-е изд. СПб.: Питер, 2009. 368 с.
6. Кан-Калик В.А. Педагогическая деятельность как творческий процесс (эмоционально-компонентные аспекты педагогического творчества): автореф. дис. ... докт. психол. н. Л.: 1981. 31 с.
7. Кашапов М. М. Психология профессионального педагогического мышления : дис. докт. психол. наук 19.00.07 «Педагогическая психология» Ярославль, 2000. 444 с.
8. Кулюткин Ю.Н. Творческое мышление в профессиональной деятельности учителя. *Вопросы психологии*. 1986. № 2. С. 21-30.
9. Луньов В. Є. Психологічні особливості становлення професійного мислення особистості у системі органів Внутрішніх Справ України : автореф. дис. канд. псих. наук: 19.00.01. Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2013. 29 с.
10. Москаленко О. В. Акмеология профессиональной карьеры личности: [учебное пособ.; под общ. ред. А. А. Деркача]. М. : Изд-во РАГС, 2007. 352 с.
11. Осодло В. І. Психологія професійного становлення офіцера: [монографія]. К. : ПП «Золоті ворота», 2012. 463 с.
12. Потапчук Є. М. Педагогічні методи моделювання психологічних факторів оперативно-службової діяльності прикордонників. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2011. № 57. С. 65–68.
13. Прикладні аспекти військової психології : навчальний посібник / колектив авторів; за заг. ред. В. І. Осодла. К. : НУОУ ім. Івана Черняховського, 2015. 236 с.
14. Flanagan L.G. The critical incident technique. *Psycholo.Bull.* 1954, v.51, P. 327-358.

References

1. Bern M. Sh. (2004). *Gendernaya psihologiya [Gender Psychology]*. SPb. : Prajm-Evroznak, 320s. (in Russian).
2. Vodopyanova N. E., Starchenkova E. S. (2008). *Sindrom vygoraniya: diagnostika i profilaktika [Burnout syndrome: diagnosis and prevention]*. 2-e izd. SPb.: Piter. 358 s. (in Russian).
3. Hura T. Ye. (2014). *Psikhohohiia rozvytku profesiinoho myslennia u maibutnix psikhologiv u protsesi fakhovoi pidhotovky [Psychology of the development of professional thinking in future psychologists in the process of professional training]*: avtoref. dys. d-ra psikhol. nauk: 19.00.07, Nats. ped. un-t im. M. P. Drahomanova. Kyiv, 2014. 44 s. (in Ukrainian).
4. (2007) *Zhyttievi domahannia osobystosti [Personal harassment of the individual]*: monohrafiia / T. M Tytarenko ta in. ; za red. T. M. Tytarenko. K. : Pedahohichna dumka. 456 s. (in Ukrainian).
5. Ilin E. P. (2009). *Pishologiya voli [Psychology of will]*. 2-e izd. SPb.: Piter. 368 s. (in Russian).
6. Kan-Kalik V.A. (1981). *Pedagogicheskaya deyatelnost kak tvorcheskij process (emotionalno-komponentnye aspekty pedagogicheskogo tvorchestva) [Pedagogical activity as a creative process (emotional-component aspects of pedagogical creativity)]*: avtoref. dis. ... dokt. psihol. n. L. 31 s. (in Russian).
7. Kashapov M. M. *Psihologiya professionalnogo pedagogicheskogo myshleniya [Psychology of professional pedagogical thinking]*: dis. dokt. psihol. nauk 19.00.07 «Pedagogicheskaya psihologiya» Yaroslavl, 2000. 444 s. (in Russian).
8. Kulyutkin Yu.N. (1986). *Tvorcheskoe myshlenie v professionalnoj deyatelnosti uchitelya [Creative thinking in the professional work of a teacher]*. *Voprosy psihologii*. № 2. S. 21-30. (in Russian).
9. Lunov V. Ye. (2013). *Psikhohohichni osoblyvosti stanovlennia profesiinoho myslennia osobystosti u systemi orhaniv Vnutrishnikh Sprav Ukrainy [Psychological peculiarities of formation of professional thinking of personality in the system of bodies of Internal Affairs of Ukraine]*: avtoref. dys. kand. psyk. nauk: 19.00.01. Odes. nats. un-t im. I. I. Mechnykova. Odesa, 29 s. (in Ukrainian).
10. Moskalenko O. V. (2007). *Akmeologiya professionalnoj karery lichnosti [Acmeology professional personality career]*: [uchebnoe posob.; pod obsh. red. A. A. Derkacha]. M. : Izd-vo RAGS. 352 s. (in Russian).
11. Osodlo V. I. (2012). *Psikhohohiia profesiinoho stanovlennia ofitsera [Psychology of professional formation of an officer]*: [monohrafiia]. K. : PP «Zoloti vorota». 463 s. (in Ukrainian).
12. Potapchuk Ye. M. (2011). *Pedahohichni metody modeliuвання psikhohohichnykh faktoriv operativno-sluzhbovoi diialnosti prykordonnykiv [Pedagogical methods for modeling the psychological factors of border guards' operational and operational activities]*. *Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy*. № 57. S. 65–68. (in Ukrainian).

13. (2015). Prykladni aspekty viiskovoi psykhologii [Applied aspects of military psychology]: navchalnyi posibnyk / kolektyv avtoriv; za zah. red. V. I. Osodla. K. : NUOU im. Ivana Cherniakhovskoho, 236 s. (in Ukrainian).

14. Flanagan L.G. (1954). The critical incident technique psycholo. Bull, v.51, P. 327-358. (in English).

Резюме

Шемчук О., соискатель, Национальная академия Государственной пограничной службы Украины имени Богдана Хмельницкого

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО МЫШЛЕНИЯ У БУДУЩИХ МЛАДШИХ СПЕЦИАЛИСТОВ – ЖЕНЩИН-ВОЕННОСЛУЖАЩИХ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОГРАНИЧНОЙ СЛУЖБЫ УКРАИНЫ

В публикации автором изложены психологические особенности, принципы и подходы к формированию профессионального мышления младших специалистов женщин-военнослужащих Государственной пограничной службы Украины. Исследованы уровни и соответствующие им направления его усовершенствования, комплекс методов и способы их реализации, психологические факторы и закономерности формирования профессионального мышления специалистов на основе уровневых механизмов мыслительных процессов и т.п.

Ключевые слова: профессиональное мышление; женщины-военнослужащие; мышление; профессиональная деятельность.

Summary

Shemchyk O., applicant, Bogdan Khmelnytsky National Academy of State Border Guard Service of Ukraine

PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF FORMATION OF PROFESSIONAL THINKING IN FUTURE YOUNGER SPECIALISTS - WOMEN OF MILITARY SERVICE OFFICIAL SERVICES

***Introduction.** The State Border Guard Service of Ukraine provides protection and inviolability of the border of independent Ukraine against illegal migration, transnational smuggling and crime. Soldiers of the State Border Service of Ukraine are ready to be the first to take the battle in the attack of foreign invaders. Successful performance of state border protection tasks requires border guards to have professionalism, flexibility and dynamism, because at the time of military service on the state border there are often atypical situations that require a creative and professional solution.*

Women servicemen of the State Border Guard Service of Ukraine, on equal terms with men, perform the functions of protecting the integrity of the state border. The service under difficult conditions is preceded by the training at the Training Center for the retraining of junior specialists of the State Border Service of Ukraine, located in Cherkassy region. It should be noted that during the training of women servicemen of the State Border Guard Service of Ukraine in the training center, much attention is paid to the creation of a new type of active-creative personality of a female serviceman who has innovative professional thinking and successfully applies it in everyday activities. The basic concept behind the formation of such thinking is the high level of systematization of knowledge, skills and skills of women servicemen of the State Border Guard Service of Ukraine.

***Purpose:** to substantiate the psychological features of the formation of professional thinking in future junior specialists – women servicemen of the State Border Guard Service of Ukraine.*

***Methods:** analysis and synthesis of monographs, dissertations, scientific articles, materials of scientific conferences, psychological-pedagogical, methodological and professional literature on the problem of research.*

***Originality:** psychological peculiarities, principles and approaches to forming the formation of professional thinking of junior specialists of women servicemen of the State Border Service of Ukraine are revealed.*

***Conclusion.** Thus, we can determine the studied principles and approaches to the formation and development of professional thinking, the levels and corresponding areas of its improvement, a set of methods and methods for their implementation, psychological factors and patterns of formation of professional thinking of specialists on the basis of level mechanisms of thinking processes and consideration of gender specificity of its components as a basis for systematic complex formation in professional thinking of future junior specialists – women servicemen Ordonnaz Service of Ukraine – a defined value-motivational, conceptual-semantic, operational, regulatory, reflective, evaluative component.*

Forms and methods of activating the mental activity of women servicemen in professional-military activity and others are among the promising areas of research.

***Key words:** professional thinking; women servicemen; thinking; professional activity.*